

Szakmai beszámoló a TS044781 számú
„Ókori rétorika” című
doktori iskola létrehozását célzó pályázathoz

Az utóbbi évtizedben megjelent, majd megnőtt az érdeklődés a rétorika iránt. A rétorika tudománya ugyanis definíciója szerint a szóbeli meggyőzés eszköze, így demokratikus körülmények közt a közélet terén nélkülözhetetlen. Az elmúlt évtizedek tehát nem véletlenül hanyagolták el művelését, és nem is véletlenül indult újra virágzásnak a rendszerváltoztatás után. Mivel a mai rétorika még mindig az ókori rétorikán alapul (G. Ueding-B. Steinbrink: *Grundriss der Rhetorik*, Stuttgart, 1986), ezért az ókori rétorikával való foglalkozás, mai szempontjaink alapján, re ndkívül fontos és időszerű feladat.

Ezen túlmenően az ókori rétoriskolák jelentették a maguk idején a felsőoktatást. A rétoriskolai képzettség önmagában véve elengedhetetlen volt egy művelt ember számára, mivel ezekben az iskolákban szerezte meg azokat a nyelvi eszközöket és általános, valamint szakmai ismereteket, amelyek a közéletbe való bekapcsolódás nélkülözhetetlen föltételei voltak. Ebből következőleg a Kr. E. negyedik század elejétől kezdve az Ókor végéig terjedő majdnem kilenc évszázadban nincs egyetlen olyan kiemelkedő történelmi személyiség sem, akinek megértését ne szolgálná a korabeli rétoriskolák tevékenységének ismerete, illetve nincs egyetlen olyan leírt és ránk maradt sor sem, amelynek létrejötte ne a rétoriskolai képzés eredménye lenne.

Továbbá, mivel a Középkor tudósai és irodalmárai az ókori rétorok könyvein nőtték föl, nincs a reneszánszig olyan szerző, akinek tanulmányozása során ne lenne nélkülözhetetlen az ókor rétorika ismerete. Ez röviden azt jelenti, hogy majdnem két évezred irodalmának és műveltségének a kulcsát jelenti az ókori rétorika tanulmányozása.

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem rétorikai doktori iskoláján belül az ókori rétoriskolai műhely munkájának középpontjában egy érdekes és egyben új szöveg állt. Ez a szöveg, amint a kutatás kiderítette, talán az ókori irodalom egyik legutolsó darabja, de nem eredeti nyelven, azaz nem görögül, hanem arab fordításban maradt ránk.

A mű Aristotelés és Nagy Sándor állítólagos levelezését tartalmazza. Ez a munka levélregényként megjelenő mű tartalmaz részben életrajzi vonatkozású leveleket, mégpedig időrendi sorrendben elrendezve, így megismerhetjük belőle részben Nagy Sándor életrajzát és a kor történelmét kronológiai elrendezésben; részben pedig leveleknek álcázva tartalmaz állítólagos aristotelési traktátusokat. A pseudo-aristotelési traktátusok egyike egy filozófiai protreptikos, ezt követően erkölcsstani, politikatudományi, természetfilozófiai írások következnek. Azaz a levélként megjelenő iratok egy teljes filozófiai curriculumot adnak ki. Az így tárgyalt filozófiai rendszer azonban nem azonos a szakmabeli filozófusokéval, hanem sokkal inkább a filozófiának egy iskolai rendszeren alapuló populáris változatának tekinthető. Olyan rendszer, amelyet egy általánosan művelt embernek kellett elsajátítania, hogy legyen átfogó képe a világról.

Ugyanakkor azt is megállapíthattuk a mű tanulmányozása alapján, hogy a levelek egyenként megfeleltethetők a görög rétorikából ismert episztolográfia tudományában leírt levéltípusoknak.

Mindent összevetve elmondhatjuk, hogy a mű eddig soha nem látott világos képet ad nekünk a késő antikvitás rétoriskolai műveltségéről, annak összetevőiről, működéséről és a szellemi életben játszott szerepéről.

Ugyanakkor ez a mű, mivel arabra fordították, egyszersmind az arab prózairodalom legelső műve is lett. Már régóta élő nézet az arabisták között, hogy az arab prózairodalom, ezen belül az ún. tanító (adab) irodalom görög hatásra jött létre. E nézetet azonban mindeddig semmi sem tudta bizonyítani. A kézirat előkerült Istanbulban tulajdonképpen szerencsésen e tétel írásbeli bizonyítékát szolgáltatotta nekünk.

A doktori iskola pályázatának középpontjában ennek a műnek a földolgozása állt. A kézirat földolgozása el is készült. Ez más szavakkal azt jelenti, hogy a két arab kézirat alapján elkészült az anonim mű kritikai szövege. Ezt követően a szöveg tanulmányozása és belső viszonyai alapján sikerült megállapítani, hogy egy görög rétoriskolában készült a szöveg, de nem a görög nyelvterület központi városainak egyikében, hanem a görög irodalmi élet szempontjából rendkívül aktív Szíria valamelyik városában. A mű ezen kívül elég erős keresztény befolyást is mutat. E műnek arab fordítása és átdolgozása jelenti az arab irodalom kezdetét.

Világossá vált, hogy az eddig ismeretlen eredetű pseudo-aristotelési traktátusokat a görög rétoriskolák tevékenységéhez kell kötni, mindannyian föltehetőleg a rétoriskolai filozófiaoktatás céljait szolgáltatták. Ugyanakkor ez a mű nagy szerepet játszhatott abban, hogy néhány évtizeddel később az abbászida kalifátus tudományos érdeklődése Aristotelés felé fordult, és megindult a művei arabra fordítását célzó rendszeres tevékenység. Azt is bizonyítja ez a szöveg, hogy a fordítók már jórészt kiforrott filozófiai terminológiát örököltek e regény fordítói-tól, így nem nekik kellett megteremteniük az arab szaknyelvet.

Ennek a rendkívül érdekes és jelentős szövegnek a kiadását tehát egy hosszú angol nyelvű földolgozás egészíti ki. Az arab és angol szöveg meg is jelent egy kötetben: M. Maróth: *The Correspondence Between Aristotle and Alexander the Great. An Anonymous Greek Novel in Letters in Arabic Translation*, Piliscsaba, 2006.

Ezzel tulajdonképpen a pályázat központi fontosságú eleme megvalósult. A kötet kiadását egészítette ki számos rövidebb-hosszabb tanulmány megjelenése idehaza és külföldön, illetve egy akadémiai székfoglaló is. E témakörből hangzottak el előadások több arab ország (Libanon, Szíria, Jordánia) egyetemén is.

A pályázat másik fontos eleme volt egy görög–római rétorikai történetét tárgyaló egyetemi jegyzet elkészítése. A jegyzet el is készült, tulajdonképpen ez a hivatalos tananyag a PPKE BTK rétorikai doktori iskolájában. Ugyanakkor, meghívás következtében, ez a jegyzet lett a nagyszombati egyetem ókortudományi képzésének hivatalos tananyaga is. A jegyzet egyelőre sokszorosított formában létezik mind magyarul, mind szlovákul. Még néhány évi tanítás tapasztalatai alapján várható, hogy majd egy önálló könyv formájában is megjelenik.

Azóta ez a jegyzet képezi a veszprémi egyetem modern filológia szakos hallgatói általános képzésének az alapját is.

Ez azért alakult így, mert a doktori iskolánk egyik első végzőjének, Csízy Katalinnak ott adtak állást.

Csízy Katalin ugyanis az iskola közös kutatásához a *Proverbiumok és proverbiális kifejezések Iulianus Apostata műveiben* című PhD értekezésének elkészítésével kapcsolódott. Ebben a munkában Iulianus Apostata, római császár beszédeit és leveleit vizsgálta meg. Épp az előzőekben leírt mű vizsgálata során vált világossá, mennyire fontos szerepet játszottak a rétoriskolák tevékenységében a gnómák. Dolgozatát végül a beszédekben és levelekben található gnómák vizsgálatára szűkítette le. Ennek során sikerült fölfednie Iulianus Apostata műveltségének forrásait, megérteni Iulianus Apostata szellemi fejlődését. Mindezzel részben a kor

szellemi életéről alkothatunk magunknak pontosabb képet, másrészt megérthetjük Iulianus Apostata személyiségét is. Csízy Katalinnak sikerült bizonyítania többek közt azt, hogy a gnómákat Iulianus Apostata nem öncélúan használta, pusztán stiláris díszítő elemként, hanem az idézett gnómák fontos szerepet játszottak a beszédekben található bizonyítási eljárásokban is. Ezzel új eredményeket ért el annak (a mindezidáig többé-kevésbé elhanyagolt kérdésnek a) vizsgálatában, hogy hogyan is alakultak a rétorikában központi fontosságú bizonyítások.

Azt is ki kell emelnünk, hogy e rétorikai vizsgálatok Csízy Katalint az ókori történelem szempontjából is jelentős fölismerésekhez segítették hozzá. Épp a rétorikai elemzések alapján sikerült kimutatnia (*sermo coloratus*) azt a tényt, hogy Iulianus sohasem volt szíve mélyén keresztény. Mindig is pogány volt műveltségében, vonzalmaiban, csak igazi énjét addig nem mutathatta meg, amíg maga is császár nem lett. Azaz nem igazságos az „Apostata” melléknév. A kereszténység ugyanis még a negyedik században sem volt egyértelműen uralkodó helyzetben.

A másik elkészült disszertáció Fodor Nóra személyéhez kapcsolódik. Ő is a gnómák szerepét vizsgálta, de ezek a gnómák nem a filozófia területéről származnak. Céljuk nem egy politikai szereplő gondolatainak elleplezése, bizonyításainak megtámogatása, hanem a Középkor hajnalán a nyelvi és nyelvtani ismeretek átadása. Azaz ő elsősorban azt vizsgálta, hogy a rétoriskolák eszköztárának egyik fontos eszköze, a gnómák, milyen szerepet játszottak az iskolai oktatásban, a műveltség iskolai tovább adásában. A disszertáció az itthoni doktori iskola inspirációjára, az itthoni csoportba való betagozódás nyomán készült, de Heidelbergben.

Mind Csízy Katalin, mind Fodor Nóra disszertációja elkészült. Csízy Katalin disszertációjának házi védeke megvolt, védeke még ebben a szemeszterben megtörténik. Fodor Nóra disszertációját Heidelbergben sikerrel megvédte.

Mindkét disszertáció voltaképpen megjelent. (A Heidelbergben megvédett disszertációt Heidelbergben kell megjelentetni. Mivel ahhoz tőlünk anyagi hozzájárulást kértek, ezért azt mi nem pénzben, hanem munkában adtuk meg: itthoni kiadónak adtuk a szükséges pénzt ahhoz, hogy a szerkesztést elvégezze, és kamera-kész szöveget állítson elő. Ez az itthoni munka elkészült, de a könyv Németországban még nem jelent meg.). Továbbá megjelent még a doktori iskolának egy konferencia kötete is, amelyben különböző, ókori rétorika aspektusait tárgyaló előadások láttak napvilágot idegen nyelven.

A pályázat eredményeként tehát megszületett négy könyv, ezek közül három idegen nyelven. Az első az arab országok érdeklődését is fölkelte, az arab szöveget várhatólag arab kiadó is ki fogja adni, és szerte az arab világban terjesztetni fogja nagy példányszámban.

A pályázat másik eredménye a tananyag összeállása és megírása. Ezt az anyagot immár három, két magyar és egy szlovák egyetemen tanítják. Ugyancsak elkészült egy tananyag a most induló bolognai-rendszerű oktatás számára. Az ókori rétorika az irodalomkritika és irodalomelmélet alapjait is szolgáltatta. A pályázat be nem tervezett, de a körülmények miatt szükségessé vált mellékes eredményeként, a rétorika tanulmányozása alapján, megszületett egy tananyag az ókori irodalomkritikáról is.

Ugyanakkor a munka folytatása is készül: az iskola körül szerveződő munka továbbviteleként még az idén, de már a pályázat kifutása után, több résztvevővel egy kerekasztal megbeszélést fogunk folytatni a gnómák szerepéről. A megbeszélés alapján több cikket kívánunk megírni, és ennek eredményeként egységes iskolaként megjelenni az *Acta Antiqua* akadémiai folyóirat hasábjain. Ezzel az iskola tulajdonképpen eredeti céljain túl, de azzal összhangban, egy új tudományos irányzatként szeretne belépni a nemzetközi kutatásba, és annak bizonyos területén a magyar hozzájárulás súlyát szeretné kiemelten bemutatni.

Összességében elmondhatjuk, hogy a pályázat célja megvalósult, de a munka a pályázat lezárultával nem fejeződik be. A pályázat eredményeként olyan folyamatok indultak meg, amelyek kiteljesedése a jövőben várható.